

DIALEKTIKA POTRIEB A ZÁUJMOV V PROCESSE ROZVOJA SOCIALISTICKEJ OSOBNOSTI

VASKO KUSIN, Ústav marxizmu-leninizmu UK, Bratislava

KUSIN, V.: Dialectics of Needs and Interests in the Process of the Development of the Socialist Personality. *Filozofia* 42, 1987, No. 2, p. 176.

The search for connections between dialectics of needs and interests and the development of man follows from the materialist conception of history, from the objective-social, psycho-cognitive character of the human individuality that in relation to the external objective world, in the process of its modification and also of his self-formation, his self-preservation must simultaneously satisfy his needs and must realize his interests, being a consequence of his cooperation with other individuals. In the pre-socialist society needs and interests, the process of their satisfaction were contradictory, mediated through social-class antagonisms. In the bosom of this process there continued a correlated onesided, desintegrated one of the development of man alone. Only under conditions of developed socialist relationships the mentioned antagonism of realization of needs and interests gave place to the regular tendency of their mutual dialectical harmonization whose expression is an all-round and harmonious development of the personality of the socialist man.

Metodologický význam kategórie potreby

Proces uspokojovania potrieb predstavuje nekonečne mnohotvárnny, dialekticky protirečivý životný „mechanizmus“, ktorý sa uskutočňuje v rámci vzťahu človeka k prírode a človeka k človeku. V jeho hraniciach sa odohráva základná výmena látok medzi človekom a vonkajším okolím; tento proces (v konečnom dôsledku) poznamenáva dejiny a sprostredkovane a v istom zmysle slova „udáva im tón“; podieľa sa na rozvoji človeka (aj keď spätne je týmto rozvojom determinovaný) ako prakticko-činnej bytosti, ktorá uspokojujúc svoje mnohoraké potreby modifikuje zároveň okolitý svet. Mohlo by sa povedať, že je „hlavnou osou“ vzostupného vývinu a zároveň „slnkom“, okolo ktorého krúži a bude krúžiť človek. Práve prostredníctvom identifikácie významu potrieb klasici marxizmu-leninizmu zároveň položili teoretické základy pre materialistické chápanie dejín: „... ľudia musia mať možnosť žiť,“ konštatuje v tejto súvislosti Marx, „aby mohli robiť dejiny. Pre život je však predovšetkým potrebné jedlo a pitie, prístrešie, odev a ešte niektoré iné veci. Prvým historickým činom je teda výroba prostriedkov na zabezpečenie týchto potrieb, produkcia materiálneho života samého a tento historický čin, základnú podmienku každých dejín treba plniť každý deň a každú hodinu dnes práve tak ako pred tisíc a tisíc rokmi... Druhá vec je, že už sama prvá uspokojená potreba, činnosť a nástroj na jej uspokojenie, ku ktorému sa už dospelo, vedú k novým potrebám — a toto vy-

tváranie nových potrieb je prvý historický čin“ [5, s. 30—31]. Len v poznámke konštatujeme, že až klasici marxizmu-leninizmu svojou historicko-materialistickou koncepciou potrieb prekonalí dovtedy strnulé naturalisticko-antropologické chápanie, ktoré v predmarxistickej filozofickej iniciatíve prevládalo a ktoré v konečných dôsledkoch vyúsťovalo do akejsi „naddejinnej“ predstavy o človeku, jeho nemennosti, vyplývajúcej z nemennej povahy jeho potrieb. Máme na mysli názory L. Feuerbacha, podľa ktorého podstata potrieb (a tým zároveň aj človeka) spočíva v rozličných fyziologických pochodoch indivíduí, ktoré sú nemenné a večné. Feuerbach ich spája s vymedzením pojmu egoizmu, „bez ktorého človek nemôže žiť; lebo, aby som žil, musím si ustavične privlastňovať to, čo mi patrí, musím donútiť k ústupu všetko to, čo mi je nepriateľské a škodlivé“ [3, s. 72].

Z marxisticko-leninského hľadiska sa teda človek sformoval do „podbý“ prakticko-činnej bytosti pod tlakom potrieb (prírodných a spoločenských) a vďaka nim prijíma určenie cieľavedomej subjektívnej sily, ktorá „projektuje“ svoje bytie do nekonečna mnohotvárných foriem aktivít, cieľov, spôsobov výmeny látok; vďaka potrebám existuje, resp. je stále obnovená „trvalá“ jednota človeka a prírody a zároveň človeka a spoločnosti. Vďaka potrebám sa človek emancipoval a dodnes emancipuje z ríše prírodnej na čoraz vyššiu úroveň ľudskej špecifickosti; ony sú *meradlom* jeho vzostupu, ktorý možno identifikovať:

1. V čoraz väčšej, „ľudským faktorom“ sprostredkovanej miere *kultivácie* zmyslu pre potreby a s tým súvisiaceho rozvoja ľudských bytostných síl; ich prostredníctvom človek prijal určenie *zmyslovo-predmetnej* bytosti. Dialektika potrieb a zmyslov v procese ich vzájomného „odprírodňovania“ (denaturalizácie) je dialektikou jeho vývinu, dejín *špecifikácie* „ľudského“ a „živočíšneho“. „*Utváranie* piatich zmyslov je dielom celých doterajších svetových dejín. *Zmysel* v zajať drsnej praktickej potreby má tiež len obmedzený zmysel. Pre vyhľadového človeka neexistuje ľudská forma jedla, ale iba jeho abstraktná existencia ako jedlo; prijímal by túto potravu dokonca aj v úplne surovej forme, čo by sa sotva líšilo od *zvieracej* činnosti nasycovania“ [6, s. 99].

2. Potreby sú *meradlom* vzostupu človeka aj v súvislosti s identifikáciou predmetno-zmyslovej stránky jeho *podstaty*, ktorá v nekonečne sprostredkovanej forme sa stáva zároveň i *meradlom* jeho *slobody*, resp. *neslobody*, *meradlom* aktivity a hraníc tejto aktivity. V tom zmysle je človek bytosť (i napriek jeho evidentnému historickému vzostupu) obmedzená vonkajšou predmetnosťou svojich potrieb — teda bytosť *tripaca nedostatkom*, ktorý ju núti k aktivite: „*Človek* je bezprostredne *prírodná bytosť*. Ako *prírodná bytosť* a ako *živá prírodná bytosť* je na jednej strane obdarený *prírodnými silami*, *životnými silami*, je *aktívnou prírodnou bytosťou*; tieto sily sú v ňom ako *vlohy* a *schopnosti*, ako *pudy*; na druhej strane človek ako *prírodná bytosť*, *telesná*, *zmyslová*, *predmetná bytosť* — podobne ako aj *zvieratá* a *rastliny* — je *trpnou*,

podmienenu a ohraničenou bytosťou, t. j. *predmety* jeho pudov existujú mimo neho ako *predmety* od neho nezávislé, ale tieto *predmety* sú *predmetmi* jeho potrieb“ (6, s. 99).

Proces uspokojovania potrieb (najmä však miera ich pozitívneho uspokojovania), nie je len meradlom mnohotvárnej (a účelnej) aktivity človeka, ale aj mierou „rušenia“ jeho ohraničenosti a ďalej mierou všeobecnej vyspelosti danej spoločnosti, jej životnej úrovne. V oboch prípadoch súvisí problém potrieb — ako meradla rozvoja a historického vzostupu človeka — s dialektikou ich realizácie a vývinu, ktorá sprostredkovane (a spätne) podmieňuje i samotnú úroveň slobodného jestvovania človeka (resp. spoločnosti). Totiž celý systém potrieb (potreby organické a spoločenské, hmotné a duchovné, individuálne a spoločenské, potreby tzv. vyššieho a nižšieho radu atď.) chápeme ako *stav nedostatku* človeka, ktorý sa transformuje do roviny prírodnej, resp. sociálnej (a teda objektívnej) nevyhnutnosti. V tejto súvislosti špecifickosť ľudskej potreby „je práve v procese premeny objektívnej, prírodnej alebo spoločenskej nevyhnutnosti na subjektívne „pociťovanie nevyhnutnosti““ (2, s. 469), ktoré je jedným zo základných stimulačných zdrojov aktivity ľudského individua. Preto meradlom jeho slobody v tejto súvislosti bude schopnosť človeka plne realizovať túto „subjektívne pociťovanú nevyhnutnosť“; preto meradlom slobody bude v tejto súvislosti aj to, do akej miery (v akom rozsahu, s akým obsahom a s akou perspektívou atď.) spoločnosť, v ktorej je človek so svojim systémom potrieb zakotvený, disponuje prostriedkami umožňujúcimi (objektívne) „subjektívne pociťovanú nevyhnutnosť“ realizovať.

3. Potreby (ich miera uspokojovania a ďalšieho rozvíjania) sú však aj meradlom *negativity pomerov*, v hraniciach ktorých prebiehal a dodnes prebieha vývoj človeka. Práve uvedená negativita pomerov modifikovala uspokojovanie potrieb do nesmierne *protirečivej* jednostrannej a priam neludskej podoby. Z hľadiska doterajších dejín, ich vývinu určovali realizáciu potrieb človeka sociálno-triedne antagonizmy (a len v ich hraniciach sa mohol uskutočňovať vývin a vzostup človeka).

Najvýraznejšie sa tento protirečivý charakter uspokojovania potrieb prejavoval v tom, že bol *prostriedkom* (resp. vytváral priestor, či podmienku) na donucovanie a neslobodu jedných v záujme slobody druhých. Negativita pomerov, v hraniciach ktorých prebiehal proces uspokojovania potrieb, spôsobovala historický paradox, s ktorým bezprostredne súvisel jednostranný, dezintegrovateľný rozvoj človeka: stupeň uspokojovania potrieb jedných bol mierou neslobody druhých.

Negativita pomerov (vyplývajúca z nízkej úrovne vzťahu človeka k prírode, ale aj k produktom vlastného zospoločenšenia ovládnutého súkromnovlastníckymi vzťahmi) stala sa tak historicko-sociálnou základňou pre dezintegrovateľný rozvoj človeka, ktorý v celej svojej mnohotvárnosti a protirečivosti bol však historicky determinovaný. Veľkosť marxisticko-leninskej vedy o človeku a spoločnosti je práve v postihnutí

tohto významného teoreticko-metodologického princípu, ktorým je historizmus a prax. „V skutočnosti... sa ľudia zakaždým oslobodili natoľko, nakoľko im prikazoval a dovoľoval nie ich ideál človeka, ale existujúce výrobné sily. Lenže každé také oslobodenie bolo až doposiaľ založené na obmedzených výrobných silách, ktorých výroba, nedostatočná pre celú spoločnosť, umožňovala nejaký vývoj len vtedy, ak jedni uspokojovali svoje potreby na úkor druhých, a tým jedni — menšina — dostali monopol na vývoj, zatiaľ čo druhí — väčšina — boli pokračujúcim bojom za uspokojovanie najnevyhnutnejších potrieb predbežne (t. j. dokiaľ sa nevytvorili nové revolucionizujúce výrobné sily) vylúčení z akéhokoľvek vývoja“ (5, s. 381—382).

4. Historicko-praktický aspekt vývinu a uspokojovania potrieb z hľadiska vzostupného vývinu človeka poukazuje ešte na jeden významný moment, a to v súvislosti so socialistickou (a komunistickou) *perspektívou* humanizačno-emancipačného procesu; je ním zákonite sa formujúci proces ľudskej *integrácie*, ktorého začiatky možno identifikovať už v dnešnom svetovom socialistickom spoločenstve.

Vďaka existujúcim a ďalej vznikajúcim potrebám človek vstupuje do nekonečne mnohorakých (a prirodzene vnútorne protirečivých) vzťahov (v nekonečne mnohorakých súvislostiach) s inými ľuďmi. Stáva sa takto *aj ich prostredníctvom bytosťou* spoločenskou a nadobúda svoj význam len pomocou tohto spoločensko-ľudského rozmeru. Je to dialektický proces vzájomného zospoločenšťovania ľudských indivíduí, v lone ktorého sa formujú a ďalej vytvárajú schopnosti človeka, a to v *miere vlastnej* znásobovaným potrebám a v miere vlastnej vytváraníu objektívnych predpokladov pre ich nové a všestrannejšie uspokojovanie; v týchto historicko-spoločenských súvislostiach sa sám človek všestranne rozvíja. Táto „železná logika“ vývinu je daná vzťahom človeka k prírode, permanentnými potrebami vymieňať si s ňou látky a zvyšovať úroveň vlastnej ľudskej špecifickosti. „Individuá... keďže neboli jedinečné v tom zmysle, že by nepotrebovali nijaký styk s inými, pretože ich *potreby*, teda ich prirodzenosť a spôsob, ako ich uspokojovali, viedli k styku s inými (pohlavné vzťahy, výmena, deľba práce), preto *museli* nadväzovať určité vzťahy... ktoré samy určovali zasa výrobu *aj potreby*... Z toho, pravda, vyplýva, že vývoj určitého indivídua je podmienený vývojom všetkých ostatných indivíduí, s ktorými je v priamom či nepriamom styku“ (5, s. 381—382).

Vzájomná podmienenosť indivíduí v procese uspokojovania a tvorby nových potrieb (v rámci ktorého sa formujú napokon *aj „nové“ ľudské aktivity*), vytvára — z hľadiska perspektívy vývinu dejín — objektívne podmienky pre univerzálny všestranný rozvoj človeka, ktorého praktickým výrazom sa stáva socializmus a komunizmus.

Teoretické reflexie rozvoja človeka z pozície dialektiky jeho potrieb anticipovali klasici marxizmu-leninizmu vo svojom známom stanovisku revolučnej *premeny sveta*, v ktorej negativita pomerov (vyplýva-

júca z predchádzajúcich spoločensko-ekonomických formácií] bude vystriedaná podmienkami, v ktorých „namiesto ekonomického *bohatstva a biedy* nastupuje *bohatý človek* a *bohatá ľudská potreba*. Bohatý človek je zároveň človek, ktorý *potrebuje* totalitu ľudského životného prejavu. Je to človek, v ktorom vlastné uskutočnenie existuje ako vnútorná nevyhnutnosť, ako *nutnosť*“ (5, s. 387).

Ide o vytvorenie takých objektívnych podmienok a im adekvátneho subjektívneho ľudského činiteľa, v jednote ktorých spoločnosť nadobúda novú kvalitu humánnosti, t. j. je spoločnosťou, v ktorej *dominuje ľudský faktor* nad všetkými ďalšími určeniami. V praxi výstavby socializmu sa to prejavuje (i keď zatiaľ protirečivo a nie priamočiaro) najmä v čoraz väčších možnostiach všestrannejšieho uspokojovania každého člena socialistickej spoločnosti. Najmä v tomto prípade proces tvorby a uspokojovania ľudských potrieb je v najužších súvislostiach s ideou všestrannejšieho a harmonickejšieho rozvoja človeka. Treba však poznamenať, že potreba všestrannejšieho a harmonickejšieho rozvoja človeka *nevyplyva iba zo subjektívnych dispozícií ľudského druhu*, ako sa nazdávajú zástancovia antropologicko-praxistických a subjektívno-idealistických teórií človeka; táto potreba je daná (a to predovšetkým) samotnou „logikou“ činností a súčinností jednotlivcov navzájom; vyplýva z ich znásobujúcej sa moci nad prírodu, ale aj nad výsledkami vlastného zospoločenšenia. Slovom, nachádza svoj zdroj v *historicky novej kvalite* súčinností — v komunistických spoločenských vzťahoch, ktorých základným určením je (popri vysokej úrovni vývinu výrobných síl) „úplné zdokonaľovanie ľudského vnútra“ (namiesto jeho doterajšieho „vyprázdňovania“). Najmä v týchto súvislostiach je potrebné chápať aj Marxovu myšlienku o výrobe, bohatstve, univerzálnosti potrieb a všestranného rozvoja ako *prelomových* humanizačno- emancipačných faktorov „skutočnej ľudskej histórie“: „Ale čo iné je v skutočnosti bohatstvo, keď ho zbavíme obmedzenej buržoáznej formy, než univerzálnosť potrieb, schopností, užívania produktívnych síl, atď. indivíduí, utvorená v rámci univerzálnej výmeny? Čo iné, než naplno rozvinutá nadvláda nad silami prírody, nad silami takzvanej prírody, takisto ako aj nad svojou prirodzenosťou? Čo iné než absolútne zdokonaľovanie jeho tvorivých vlôh, bez akýchkoľvek iných predpokladov okrem predchádzajúceho historického vývoja, ktorý z tejto totality vývoja, t. j. z vývoja všetkých ľudských síl ako takých robí samoúčel, a pritom ho nemerá nejakým *vopred daným* meradlom vývoja, v ktorom sa človek nereprodukuje v jednej určenosti, ale rozvíja svoju totalitu, neusiluje sa zostať ničím, čím sa stal, ale zotrúva v absolútnom pohybe stávania sa. V buržoáznej ekonómii — a v období spôsobu výroby, ktorej zodpovedá — javí sa toto úplné zdokonaľovanie ľudského vnútra ako úplné vyprázdňovanie, toto univerzálne spredmetnenie sa javí ako totálne odcudzenie a rozdrvenie všetkých určitých jednostranných cieľov, ako obetovanie samoúčelu jednému úplne vonkajšiemu účelu“ (4, s. 433—434).

Uvedené prelomové humanizačno-emancipačné faktory „skutočnej ľudskej histórie“, anticipované Marxom, sa už dnes, v etape budovania a ďalšieho zdokonaľovania socialistickej spoločnosti, individualizujú v konaní a spoločensko-individuálnej sebarealizácii socialistického človeka. Prirodzene, komunistická potreba všestranného rozvoja človeka je individualizovaná a konkretizovaná — síce zložito a nie bez vnútorných konfliktných situácií a protirečení — reálne existujúcimi činnými individuími dneška, socialistickým človekom, disponujúcim vysokým stupňom uvedomelosti, pre ktorého je charakteristická schopnosť spájať a zjednocovať svoje individuálne potreby a záujmy s celospoločenskými potrebami a záujmami; sme si vedomí zložitosti tohto procesu: je, resp. musí byť merateľný a usmerňovateľný potrebami súčasnej praxe (ale i teórie) výstavby socialistickej spoločnosti; no zároveň musíme tu použiť i *meradlo potreby* komunistickej budúcnosti, stimulujúcej konanie, myslenie ba aj cítenie súčasného socialistického človeka. Nie je nijakým tajomstvom, že v podmienkach socialistických spoločenských vzťahov nie je proces slobodnej ľudskej sebarealizácie, sprostredkovanej pozitívnym uspokojovaním potrieb „zázračne priamočiary“, bez protirečení medzi subjektívnymi dispozíciami človeka a objektívnymi možnosťami uspokojovania týchto potrieb, medzi materiálnymi a duchovnými potrebami, medzi individuálnymi a spoločenskými potrebami a záujmami atď. Možnosť aplikovať meradlo potreby komunistickej budúcnosti na našu súčasnosť znamená zároveň túto súčasnosť chápať (podieľať sa na jej ďalšom zdokonaľovaní atď.) z pozície vyššej, t. j. *komunistickej uvedomelosti*.

Potreby a problém rozvoja socialistického človeka

Pri skúmaní dialektiky uspokojovania potrieb a vytvárania nových potrieb so zreteľom na problematiku rozvoja socialistického človeka treba vychádzať z niekoľkých (podľa nášho názoru základných) predpokladov, ktoré iba zvýraznia realitu tejto dialektiky.

1. Treba vychádzať z *povahy subjektu* (individuálneho, skupinového, kolektívneho, ba aj triedneho). Totiž z hľadiska uspokojovania, ale aj tvorby nových potrieb nie je ľahostajné, kto je ich subjektom. Je predsa rozdiel medzi „konzumne“ naladeným a socialisticky uvedomelým občanom, medzi človekom so zmyslom „pre vec celku“ a človekom s prevládajúcou egocentrickou orientáciou atď. V našich súvislostiach vychádzame z predpokladu, že subjektom je sociálno-psychicky zdravé individuum, t. j. subjekt disponujúci spoločensky žiadúcim hodnotovým systémom, vedeckým svetonázorom, morálnymi kvalitami, rozvinutým estetickým cítením, zmyslom pre zodpovednosť a pozitívnym vzťahom k práci; slovom, je to subjekt so spoločensky potrebným intelektuálnym potenciálom, ktorý ako osobnosť predstavuje *sociálnu kvalitu* socialistickej spoločnosti.

2. Ďalej treba analyzovať dialektiku potrieb a rozvoja socialistického človeka so zreteľom na objektívne podmienky, ktoré sú vlastné *socialistickému spôsobu života*. Uvedeným predpokladom sa dištancujeme od uspokojovania takých potrieb, ktoré sú pre malomeštiacky a konzumný spôsob typické (tzv. „pseudopotreby“), ktorých uspokojovanie nemá určujúci význam pre obohacovanie ľudského rodu, nesúvisí s požiadavkami všestranného rozvoja socialistického človeka; rovnako sa dištancujeme aj od uspokojovania takých potrieb, ktoré nie sú pre reprodukciu ľudského života funkčné (a môžu byť dokonca aj zdraviu škodlivé), napríklad alkoholizmus, užívanie drog); no nie sú funkčné ani zo spoločensko-kultúrneho hľadiska [rôzne samoučelné prestížne potreby, ktoré majú deklarovať spoločenské postavenie a nadradenosť, spočívajúcu vo vlastníctve spotrebných predmetov, nadmerným — v rozpore so zásluhami a schopnosťami — disponovaným hmotným bohatstvom atď.

3. Rovnako treba zvýrazniť požiadavku *selektivity* potrieb, resp. ich racionálneho výberu, voľby [máme na mysli požiadavku „rozumných“ potrieb], ktoré vyjadrujú maximálne možný súlad medzi požiadavkami individuálneho rozvoja človeka s celkovou vývinovou tendenciou našej spoločnosti. Táto požiadavka sa musí vzťahovať na jednotlivcov, rodinu, skupiny a pracovné kolektívy.

Socialistická spoločnosť vzhľadom na mohutný sociálno-ekonomický a vedecko-technický potenciál vytvára objektívne podmienky pre všestranný, harmonicky sa rozvíjajúci život človeka. Prirodzene, tie podmieňujú možnosti všestranného uspokojovania existujúcich, ale aj novovzniknutých potrieb. Úlohou voľby potrieb (v zmysle ich racionálnej selektivity, kde hlavnú „rekognoskačnú“ funkciu zohráva socialistická uvedomelosť), je z množstva existujúcich a novovznikajúcich potrieb vyčleniť tie, ktoré sú z hľadiska žiaduceho cieľa všestranného rozvoja socialistického človeka *najpodstatnejšie*.

Prirodzene, pod selektivitou potrieb nerozumieme asketizmus potrieb, ale voľbu a realizáciu tých potrieb, ktoré sú stimulom pre aktívny životný postoj a ďalšie tvorivé osvojovanie skutočností. Nie je totiž tájomstvom, že čím sú spoločenské vzťahy, v ktorých človek existuje bohatšie, mnohostrannejšie, ale aj zložitejšie, čím väčšími možnosťami, formami a spôsobmi vlastnej sebarealizácie človek disponuje, čím je širší spoločenský priestor jeho životného prejavu, t. j. čím rôznorodejšie sociálne funkcie človek vykonáva, tým *väčšie a rôznorodejšie množstvo potrieb musí uspokojovať*. Preto o to zodpovednejšie musí človek pristupovať k racionálnemu výberu potrieb; o to väčšia je zodpovednosť za voľbu a realizáciu tej či onej potreby. Princíp selektivity tak čoraz väčšími — priamo — úmerne so vzrastajúcim stupňom socialistickej uvedomelosti — prijíma určenie (resp. má prijímať určenie) jednej zo základných podmienok všestrannejšieho rozvoja človeka. Totiž v schopnosti subjektu „dať prednosť“ tej, a nie inej potrebe, spočíva napokon aj subjektívny predpoklad jeho slobodného jestvovania.

4. Treba však v tejto súvislosti upozorniť, že v socialistickej spoločnosti nie je proces *voľby potrieb* len otázkou subjektívnej vyspelosti osobnosti, napriek tomu, že rozvoj ľudskej subjektivity nachádza v uspokojovaní rozličných potrieb tak ako nikdy predtým svoje vlastné podmienky. Významným determinančným faktorom je tu *úroveň spoločenskej praxe*, ktorá v našich súvislostiach je ďalším predpokladom pre *realistickú* analýzu dialektiky potrieb a rozvoja človeka. Spoločenská prax v jednote s výrobnotechnickými, kultúrno-spoločenskými, politicko-právnymi, ideologickými a sociálno-psychologickými faktormi v konečnom dôsledku určuje *mieru* ich uspokojovania tak, ako určuje aj ich produkciu, povahu a perspektívu, ako určuje podmienky, ktoré vyvolávajú potreby.

5. Ďalším významným predpokladom pre pochopenie dialektiky potrieb a rozvoja socialistickeho človeka v zmysle ideí klasikov marxizmu-leninizmu, je *humánna povaha* (resp. čoraz humánnejšia povaha) socialistických potrieb; vyplýva zo socialistickej *kolektivity* ako historickej nového typu *praxe* a *racionality*.

Humánny charakter potrieb sprostredkovaný socialisticou kolektivitou umožňuje voľbu potrieb jedného človeka v súlade so žiaducou realizáciou potrieb iných ľudí. Praktická činnosť, ktorá vyvierá z voľby potrieb, vytvára v prostredí socialistickej kolektivity podmienky (resp. produkuje výsledky), ktoré nestoja voči ľuďom ako „slepá sila“, „nekontrolovateľná moc“ či iracionálneho, schopné kedykoľvek ohroziť iného človeka.

Žiada sa však poznamenať, že socialistická kolektivita, v rámci ktorej sa formuje humánny charakter potrieb, neznamená v súvislosti s ich voľbou (výberom) akýsi „anonymný sociálny celok“ zbavujúci jednotlivcov zodpovednosti. V tých prípadoch, kde kolektívne rozhodovanie zamerané na realizáciu potrieb prebieha bez individuálnej zodpovednosti (bez subjektívnej účasti konkrétneho člena kolektívu), sa stráca humánna podstata kolektivity, a začína kolektívna nehumánnosť a nezodpovednosť. Socialistická kolektivita, predstavujúca výsledok socialistických spoločenských vzťahov, je špecificky, s historicky podmienenými možnosťami a danosťami konkrétneho človeka individualizovaná súčinnosť; v nej konajú a žijú reálne existujúce indivíduá s mierou zodpovednosti danej stupňom ich organickej začlenenosti do tejto kolektivity (stupňom ich vzájomného osvojovania).

6. Socialistická kolektivita teda v procese voľby, rozhodovania a realizácie potrieb smeruje nevyhnutne k *umocňovaniu kvality voľby potrieb* jednotlivcov. Táto kvalita vo výbere, uprednostňovaní jedných potrieb pred ostatnými potrebami je takou preto, lebo v sebe *integruje kvalitu* socialistickej kolektivity. Je to ďalší významný predpoklad pre objektívnu analýzu dialektiky potrieb a rozvoja socialistickeho človeka. Predstavuje dialektiku, v ktorej zároveň spočívajú základy pre vzájomne

sa podmieňujúce, vo vyšších integračno-humanizačných vzťahoch sa konštituujuce a rozvíjajúce *individuálne a spoločenské potreby*.

Miera ich dialektického zosúladenia je mierou *spoločenskej* podstaty *individuálneho* seba prejavy a mierou individuálnej slobody potrieb, danej ich spoločenskou podstatou. V hraniciach tohto kvalitatívne nového sociálneho javu sa vytvárajú podmienky pre *humánnu potrebu ľudského seba prejavy*, tvorivej iniciatívy človeka, ktorá najmä v dnešných podmienkach urýchlenia a všeobecnej prestavby našej spoločnosti prijíma určenie *stimulu* pre plnšiu ľudskú sebarealizáciu.

Záujem ako projektivita potrieb a sebarealizácie človeka

1. Pre hlbšiu identifikáciu dialektiky potrieb a rozvoja socialistickeho človeka treba zaostriť pozornosť aj na taký významný ľudský fenomén, akým je *záujem*; jeho prostredníctvom potreby prijímajú určenie *subjektívneho chcenia* (resp. túžby mať, uskutočniť, resp. potlačiť, negovať istý druh potreby); určenie vedomej transformácie, ale zároveň aj projekcie (zameranosti, úmyslu subjektu) disponovať určitým systémom potrieb, resp. vytvárať nové potreby, a to zväčša v súlade so subjektívnymi dispozíciami spoločenského človeka.

Záujem ako vedomé osvojovanie a tvorba [projekcia] nových potrieb, stáva sa základnou podmienkou ich uvedomelého uspokojovania a selektivity, a to v súvislosti s už vyššie naznačenou racionálnou voľbou výberu. Aj keď potreba obsahuje *existenčný rozmer* spojený s bezprostredným predmetno-praktickým uchovaním (ale aj rozvinutím) ľudského rodu, aj keď v nej dominuje *nevyhnutnosť* vyplývajúca z predmetno-spoločenskej povahy človeka a z jeho vzťahu k okolitému svetu, stáva sa takou, až keď je — ako nevyhnutnosť a ako základný existenčný rozmer — „subjektívne pocíťovanou“ a *vedome realizovanou*, až keď subjekt realizujúc potrebu demonštruje svoje určenie vedomého zámeru a moci.

Záujem determinuje konanie bezprostredne (a to potiaľ, pokiaľ je toto konanie vedomým konaním), pretože jeho určujúcou dimenziou je zameranosť, ktorá vtlačá záujmu pečať *maximálnej účelnosti*. „Záujem je objektívnymi, prírodnými a spoločenskými podmienkami určovaná zameranosť celostného, individuálneho a kolektívneho subjektu na predmety, bytosti, alebo činnosti, ktoré majú pre neho objektívny [praktický, poznávací atď.] význam a emociálnu príťažlivosť... Záujem nie je totožný s potrebou; je to zameranosť subjektu na zabezpečenie jeho potrieb, proces, v ktorom sa potreba mení na účel, na úsilie ovládnuť objekt a dosiahnuť cieľ“ (2, s. 478—479).

Záujem spoločenského človeka, t.j. človeka existujúceho v historicko-sociálnych súvislostiach a vzťahoch, stáva sa vedomým záujmom; vzniká len vo vzťahu subjektu k objektu, vo vzťahu subjektu činnosti a jeho predmetu atď. Teda je výrazom vzájomného pôsobenia medzi

človekom a okolitým svetom. Keďže neexistuje — v princípe — pasívny vzťah človeka k okolitému svetu, k podmienkam jeho existencie, a najmä, k ich negatívnym momentom, záujem vyúsťuje do *konatívnej dimenzie*, ktorej cieľom je „zrušiť“ (modifikovať) negatívu (situácie, pomerov atď.), ktorá „blokuje“ realizáciu „subjektívneho zámeru a moci“ človeka.

Z tohto dôvodu záujem bezprostredne predpokladá, resp. vyvoláva vedomý aktívny postoj subjektu k podmienkam jeho vlastnej (alebo cudzej) existencie. Záujem reprezentuje koncentráciu ľudskej subjektivity na určitý cieľ; z hľadiska psychologického sa za záujmom skrýva *pozornosť* človeka orientovaná určitým (jedným) smerom. Subjekt prejavuje individuálne zameranie aj v oblasti ekonomických, kultúrnych, politických a ideologických záujmov. Vo vzťahu subjektu k objektu, ktoré *podmieňujú* rozširovanie záujmov, dochádza k maximálnemu *sprítomňovaniu ľudskej subjektivity*. „Subjekt... rieši svoj vzťah k objektu zainteresovane, pomocou vedomia, emócií a vôle, vystupuje voči objektu aktívne, jeho konanie je účelové, plánovité. Výrazom tejto všeobecnej zainteresovanosti sú práve jeho záujmy, ktoré sa rodia ako prejav riešenia vzťahu subjektu a objektu a zároveň vystupujú ako usmerňujúci, determinujúci faktor ďalšieho konania subjektu voči objektu“ (1, s. 36).

2. Keďže okolitý svet, s ktorým človek vstupuje do praktického vzťahu, je nekonečne mnohotvárný a protirečivý (a také sú aj samé vzťahy), budú sa navzájom krížiť a vylučovať, resp. vzájomne podmieňovať i záujmy subjektu týchto vzťahov. Lenže rozmanitosť záujmov nie je daná iba mnohorakosťou sveta a vzťahov, ale aj individuálnou svojráznosťou (svojbytnosťou) jednotlivých subjektov týchto vzťahov, ich subjektívnymi dispozíciami, hodnotovou orientáciou, neopakovateľným Ja, ba dokonca aj fyzickými dispozíciami. Aj tu, rovnako ako v súvislosti v mnohorakosťou potrieb, zohráva významnú „rekognoskačnú“ úlohu stupeň spoločenskej (socialistickej) uvedomelosti, svetonázor a celková hodnotová orientácia, ktorá umožňuje vyčleniť také záujmy (možno ich nazvať prioritnými záujmami), ktorých realizáciou človek vytvára optimálne podmienky pre svoju existenciu, tvorivú komunikáciu s okolitým svetom, a prirodzene aj pre vlastnú sebarealizáciu; také záujmy, ktoré sa stávajú *motívom* pre pozitívnu ľudskú aktivitu či už v oblasti ekonomicko-výrobnej, sociálno-politickej, kultúrno-duchovnej, alebo v sfére čisto individuálno-osobnostného životného prejavu. Slovom, máme na mysli také záujmy, ktorých realizácia *nepredpokladá* negáciu záujmov iných ľudí.

3. Keďže záujem vyjadruje bytostnú koncentráciu ľudskej subjektivity a predpokladá istú sociálno-psychickú a individuálno-svojbytnú zrelosť subjektu v zmysle jeho ľudsky pozitívneho určenia, neznamená to, že existujú jednoznačne pozitívne prejavy a orientácie záujmov. Súvisí to s ich dvojakou povahou: bezprostredným nositeľom záujmu je subjekt, konkrétny spoločenský človek; on mu vkladá zmysel a význam,

„vdychuje“ mu život. Preto má v týchto súvislostiach záujem *subjektívnu* povahu. Avšak *obsah* tohto záujmu je determinovaný (v rozhodujúcej miere a popri subjektívnych dispozíciách jeho nositeľa) objektívnymi podmienkami, spôsobom predmetno-spoločenskej existencie, resp. objektívnou situáciou, v ktorej subjekt existuje. Táto antagonisticke protirečivá povaha medzi subjektívnym záujmom a jeho objektívnym obsahom vyplýva z historickej, sociálno-triednej rozpoltenosti človeka a spoločnosti. Poukázal na to aj Marx v konštatácii, že „Nejde o to, čo si zatiaľ ten či onen proletár alebo dokonca celý proletariát *predstavuje* ako cieľ. Ide o to, *čím* proletariát *je* a čo v zhode s týmto *bytím* bude historicky nútený robiť. Jeho cieľ a jeho životný čin je v jeho vlastnej životnej situácii a v celej organizácii dnešnej buržoáznej spoločnosti jednoznačne, neodvolateľne predznačený... veľká časť proletariátu si svoju dejinnú úlohu už *uvedomuje* a stále usiluje o to, aby toto vedomie bolo úplne jasné“ (7, s. 109).

Je preto potrebné mať na zreteli požiadavku *sociálno-triedneho* prístupu k analýze záujmov. Uvedený prístup nám umožňuje identifikovať v priebehu emancipačno-humanizačného vzostupu človeka aj *reakčné* záujmy, vyplývajúce z objektívne pôsobiaceho mechanizmu súkromno-vlastníckeho spôsobu výroby; vzťahuje sa to na vládnuce triedy, nachádzajúce sa na určitom stupni historického vývinu [t. j. na stupni, kde dominoval ich *partikulárny* záujem nad celospoločenským záujmom]. To spôsobovali sústavné prehlbovania antagonizmov medzi spoločenskými záujmami, medzi záujmami vlastníkov výrobných prostriedkov, ktoré boli povýšené na záujmy celej spoločnosti, a záujmami pracujúcich; prirodzene, antagonizmus protirečenia v oblasti záujmov sa výrazne prejavoval aj vnútri síl, ktoré boli nositeľmi vládnučích záujmov a ktoré boli vyvolané konkurenčným dezintegračným charakterom vládnucej triedy a pod. Analýza reakčných záujmov nám umožňuje odhaľovať najmä *negativitu* pomerov, ktoré sprostredkovane či bezprostredne zasahovali aj do tej „najintímnejšej“ sféry života človeka — do jeho slobody a z nej vyplývajúceho uspokojovania potrieb.

4. Ďalším predpokladom, z ktorého musíme vychádzať pri analýze dialektiky záujmu a rozvoja človeka, je dialektika *individuálnych a spoločenských záujmov*.

Keďže človek ako predmetno-praktická, zmyslovo-činná bytosť je bytosťou spoločenskou, sú aj jej záujmy spoločenskej povahy, a to potiaľ, pokiaľ vyplývajú (resp. sa konštituuju) vo vzájomnej činnosti a závislosti spoločenských individuí. Každý individuálny záujem, nech by v sebe obsahoval akúkoľvek mieru individuality (a subjektivity), tým, že vzniká z nevyhnutnej interakcie človek — človek, resp. človek a jeho „sociálny svet“, nesie pečať spoločenskosti. Dokonca aj rýdzo individuálny spôsob prejavu jeho aktivity, jeho zameranosť istým smerom pri riešení teoretických problémov atď. má status spoločenskosti. Marx v tejto súvislosti uvádza „Dokonca aj vtedy, keď som činný *vedecky*

atď. — činnosť, ktorú môžem zriedkakedy vykonávať v bezprostrednom spoločenstve s inými — aj vtedy som činný *spoločensky*, lebo som činný ako *človek*. Ako spoločenský produkt je mi daný nielen materiál mojej činnosti — dokonca i reč, v ktorej je činný mysliteľ — moje *vlastné konkrétne* bytie je spoločenskou činnosťou; preto to, čo zo seba robím, robím zo seba pre spoločnosť a uvedomujem si, že som spoločenskou bytosťou“ [6, s. 96].

Prirodzene, nielen tým je daná spoločenská povaha záujmov jednotlivých individuí; určujúcim znakom spoločenského človeka je aj *predmetno-produktívna* činnosť, ktorá môže byť takou len prostredníctvom ľudskej súčinnosti. Úroveň, povaha (vnútorná diferenciacia) individuálnych záujmov je potom daná práve spoločenskou produktívnou činnosťou.

Spoločenská povaha individuálnych záujmov je napokon určená „mechanizmom“ ich realizácie; každý individuálny záujem sa môže realizovať len v spoločenských súvislostiach, v ktorých sa nachádza jeho subjekt.

Každé spoločenské individuum (svojbytno-sociálna kvalita) objektívne existuje v spoločenských súvislostiach (v spoločenských vzťahoch) ako relatívne samostatné individuum so špecifickými životnými prejavmi a individuálno-osobnostnými črtami; stáva sa preto subjektom „svojich vlastných“ záujmov (potrieb, cieľov). Tie môžu byť (a aj bývajú) vzhľadom na svoju relatívnu samostatnosť a „individuálnu špecifickosť“ v súlade alebo v nesúlade s celospoločenskými záujmami, ba môžu sa vzájomne negovať.

Keďže základným určením spoločenských záujmov v socializme je starostlivosť o všestranný rozvoj človeka a jeho individuálno-osobnostné danosti, individuálne záujmy, ktoré sú podriadené tomuto cieľu, sa stávajú vyjadrením pozitívneho dialektického zosúladenia s celospoločenskými záujmami. Individuálne záujmy, ktoré sa odmietajú rozvíjať (realizovať) v „hraniciach“ spoločenských záujmov, sú v konečnom dôsledku namierené proti vlastnej slobode ich subjektu.

5. V súvislosti s analýzou dialektiky individuálnych a spoločenských záujmov v podmienkach socializmu je potrebné poukázať na *novú kvalitu* ich vzájomného vzťahu; v celospoločenských procesoch sa táto nová kvalita dialektiky individuálnych a spoločenských záujmov presadzuje ako *hybná sila* rozvoja spoločnosti (a tým zároveň aj rozvoja jej členov). Jej podstata tkvie v čoraz väčšom dialektickom zosúladení záujmov všetkých typov sociálnych subjektov a kolektívov s celospoločenskými záujmami.

Treba poznamenať, že v rámci tejto dialektiky špecifickú funkciu plní *robotnícka trieda*, ktorá *vedome* stavia celospoločenské záujmy *nad* svoje, z toho hľadiska zvlášť, záujmy. Na druhej strane, tento rozhodujúci subjekt socialistickej súčinnosti — robotnícka trieda — prostredníctvom svojich záujmov vyjadruje zároveň i celospoločenské záujmy

(t. j. záujmy ostatných vrstiev, skupín, kolektívov či jedincov). Špecifickosť tejto dialektiky záujmov robotníckej triedy je v tom (na rozdiel od predchádzajúcich tried), že vedome formuje a volí záujmy, prostredníctvom ktorých presadzuje zrušenie záujmov všetkých spoločenských tried, čím ruší aj seba samu. Celkom odlišná bola (a dodnes ešte je) situácia so zájmami vykorisťovateľských tried, ktoré „... stavali svoje zvláštne záujmy nad záujmy spoločenského vývinu. Iba v období, keď ako nové triedy nastupovali namiesto tých, ktoré vládli pred nimi, súvisel ich vlastný záujem so spoločným záujmom ostatných progresívnych tried... No len čo sa ich záujem rozvinul ako zvláštny záujem, dostal sa do rozporu s celospoločenským záujmom. Napríklad „heslá slobody, rovnosti a bratstva, s ktorými kedysi buržoázia nastupovala svoju politickú moc, dnes živí a všetkými mocenskými prostriedkami presadzuje už len ako vedomú ilúziu“ (2, s. 485—486).

6. Ďalším významným určením novej kvality dialektiky spoločenských a individuálnych záujmov, v hraniciach ktorých prebieha rozvoj socialistického človeka, je integrácia krajín socialistického spoločenstva, ktorá je sprostredkovaná novým historickým typom praxe.

Tento nový historický typ praxe, vyjadrujúci *dialektický celok* národných, štátnych záujmov a nadnárodných, internacionálnych záujmov, svojou povahou revolučnej kolektivity znamená prienik a vzájomné osvojovanie v dialektickej relácii *internaciálneho národným a národného internacionálnym*. V hraniciach tejto dialektiky prieniku a osvojovaniu záujmov (kde čoraz väčšmi bude dominovať internacionálny záujem) sa konštituuje z toho vyplývajúce internacionálne všestranné, parciálnosť či lokálnosť prekonávajúce určenie ľudskej podstaty ako súhrnu spoločenských (v daných súvislostiach národno-internacionálnych a internacionálno-národných) vzťahov.

Ide o konštituovanie kvalitatívne novej *dimenzie* spoločenskej podstaty človeka; bude sa formovať a prijímať tak sebe vlastné určenie na novom základe — *na základe svetodejinnej* (internacionálno-národnej a národno-internacionálnej) *súčinnosti*. Záujmy, formujúce sa v lone tejto súčinnosti, vyjadrujú zároveň historické úsilie dosiahnuť cieľ (ktorý je zároveň potrebou) komunistickej prestavby spoločnosti.

Táto prestavba, ako cieľ i ako praktická zameranosť novodobého socialistického subjektu, javí sa zároveň i ako *vedomá potreba* tvorby novej (komunistickej) skutočnosti; socialistický človek ako subjekt daného záujmu i potreby *musí* transformovať túto spoločensko-historickú nevyhnutnosť „na subjektívne pociťovanie nevyhnutnosti“, na jedinú dimenziu svojho života. Ako v tejto súvislosti konštatuje R. Šíma: „Nejde však len o to, aby človek tvoril dejiny a budúcnosť, ale predovšetkým o to, aby ich tvoril čoraz cieľavedomejšie, radostnejšie a zodpovednejšie, aby sa tvorba dejín a budúcnosti stala *významnou potrebou* (podč. V. K.) každého človeka.“

Preto meradlom rozvoja socialistického človeka z aspektu dialektiky jeho potrieb a záujmov nech je aj *táto nová dimenzia jeho činu*.

LITERATÚRA

1. BAUDYŠ, O.: Podmínky rozvoja lidské aktivity v socialistické společnosti. Praha 1980.
2. ČERNÍK, V.: Systém kategórií materialistickej dialektiky. Bratislava 1986.
3. FEUERBACH, L.: Přednášky o podstatě náboženství. Praha 1953.
4. MARX, K.: Základy kritiky politickej ekonómie. Rukopisy Grundrisse. Zv. 1. Bratislava 1972.
5. MARX, K. — ENGELS, F.: Nemecká ideológia. Bratislava 1961.
6. MARX, K. — ENGELS, F.: Malé ekonomické spisy. Bratislava 1966.
7. MARX, K. — ENGELS, F.: Svätá rodina. Bratislava 1963.
8. ŠIMA, R.: Človek v boji o seba a svoju budúcnosť. Bratislava 1981.
9. Slovenská pedagogická knižnica a ústav školských informácií. Bratislava 1986, č. 12.

ДИАЛЕКТИКА ПОТРЕБНОСТЕЙ И ИНТЕРЕСОВ В ПРОЦЕССЕ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ ЛИЧНОСТИ

Васко Кусин

Поиск связей между диалектикой потребностей и интересов в процессе развития человека вытекает из материалистического понимания истории, из предметно-общественного, психо-когнитивного характера человеческого индивида, который по отношению к внешнему предметному миру, в процессе его модификации и собственного самоформирования, собственного самосохранения должен одновременно удовлетворять и реализовывать свои потребности и интересы, вытекающие из его человеческой принадлежности с другими индивидами. В досоциалистическом обществе потребности и интересы, процесс их удовлетворения был противоречивым, опосредствованным социально-классовыми антагонизмами; в недрах этого процесса протекал и ему адекватный односторонний, дезинтегрированный процесс развития самого человека. Лишь в условиях развитых социалистических отношений упомянутый антагонизм в реализации потребностей и интересов уступил закономерной тенденции их взаимного диалектического согласования, выражением чего является более всестороннее и гармоническое развитие личности социалистического человека.

DIE DIALEKTIK DER BEDÜRFNISSE UND INTERESSEN IN PROZESS DER ENTWICKLUNG DER SOZIALISTISCHEN PERSÖNLICHKEIT

Vasko Kusin

Das Suchen nach Zusammenhängen zwischen der Dialektik der Bedürfnisse und Interessen sowie der Entwicklung des Menschen ergibt sich aus der materialistischen Geschichtsauffassung, aus der gegenständlich-gesellschaftlichen, psychokognitiven Natur des Individuums, das im Bezug zur äusseren gegenständlichen Welt, im Prozess ihrer Modifikation, aber auch eigener Selbstgestaltung, Selbsterhaltung, seine Bedürfnisse und Interessen, die sich aus seiner Mitwirkung mit anderen Individuen ergeben, gleichzeitig befriedigen muss. In der vorsozialistischen Gesellschaft war der Prozess der Befriedigung von Bedürfnissen und Interessen widersprüchlich sowie durch sozial-klassenmässige Antagonismen vermittelt; im Schoss dieses Prozesses verlief

auch ein ihm entsprechender einseitiger, desintegrativer Entwicklungsprozess des Menschen selbst. Erst unter den Bedingungen entwickelter sozialistischer Verhältnisse machte der erwähnte Antagonismus in der Verwirklichung von Bedürfnissen und Interessen der gesetzmässigen Tendenz ihrer gegenseitigen dialektischen Harmonisierung Platz, was seinen Ausdruck in einem Mehr an Allseitigkeit und Harmonie in der Entwicklung der Persönlichkeit des sozialistischen Menschen findet.